

ДІАГНОСТИКА ОБДАРОВАНОСТІ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглянуто питання виявлення обдарованості в дітей молодшого шкільного віку. На основі вивчення й аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми обдарованості дітей теоретично узагальнено і розкрито зміст методів діагностики обдарованості в молодших школярів.

В статье рассмотрены вопросы выявления одарённости у детей младшего школьного возраста. На основе изучения и анализа психолого-педагогической и методической литературы с проблемы одарённости детей теоретически обобщено и раскрыто содержание методов диагностики одарённости у младших школьников.

Problems of revealing of younger preschool children gifts have been viewed in the article. On the bases of study, analysis psychological-pedagogical, methodical sources on the problem of younger preschool children gifts diagnostics the author has theoretically summed up and revealed contents of methods of younger preschool children gifts diagnostics.

Проблема дитячої обдарованості, розвитку творчих здібностей є однією із актуальних на етапі модернізації національної системи освіти. Немає сумніву, що прогрес цивілізації залежить від обдарованих людей, які здатні нешаблонно мислити, швидко орієнтуватися в нових умовах; від їхньої готовності до творчого пошуку і підходу до виконання різних справ. Одним із найважливіших завдань початкової школи є пошук, відкриття, шліфування таланту дитини, плекання, підтримка, стимулювання його. Головне — не пропустити, не загубити талант. Питання виявлення здібностей школярів, вимір їх масштабу, творчої спрямованості — це питання вибору і стабілізації професії, професійної підготовки і професійної орієнтації, раціонального використання талантів та обдарувань. Тому перед наукою постає проблема створення методик пошуку і виявлення обдарованих дітей.

У вітчизняній психології обдарованість традиційно визначалась як високий рівень розвитку здібностей. Питання вивчення і формування здібностей особистості розглядалися у працях Ю. Бабаєвої, П. Гальперіна, Н. Лейтеса, О. Леонтьєва, Л. Чорної та ін. Ідея дослідження природи обдарованості на основі аналізу творчого розвитку людини знайшла своє відображення в концепціях творчої обдарованості у таких науковців як О. Кульчицька, О. Матюшкін, В. Моляко, С. Сисоєва та ін.

Розвиткові обдарованості на різних вікових етапах у науковій літературі присвячено значну кількість досліджень (В. Давидов, Д. Ельконін, О. Кульчицька, І. Лернер, Р. Пономарьова та ін.). Першочерговим завданням педагога, за Г. Костюком, є розвиток здібностей у дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме в цей період відбувається інтенсивне становлення особистості, розкриваються властиві дітям задатки, нахили, здібності.

Дослідження обдарованості характеризуються складністю та суперечностями, проте в останній час спостерігаються тенденції до інтеграції різноманітних підходів, підставу для якої дає нове осмислення поняття обдарованості, адже воно відбувається на рівні системи, охоплюючи всі грані особистості. Вивчення обдарованості через особистість, як вважає В. Моляко, є «одним із плідних шляхів вивчення творчості в цілому, оскільки вона завжди унікальна й суто особистісна» [5, с. 95]. Тому В. Моляко визначає обдарованість так: це «система, компонентами якої є біофізіологічні, анатомо-фізіологічні задатки; сенсорно-перцептивні блоки (їхні характеристики — підвищена чутливість); інтелектуальні й розумові можливості (їхнє призначення — оцінювати нові ситуації й вирішувати нові проблеми); емоційно-вольові структури (визначення тривалих домінуючих ситуацій і їх штучна підтримка); високий рівень продукування нових образів, фантазія, уява тощо» [5, с. 87].

У сучасних вітчизняних дослідженнях розглянуто такі аспекти з означеної проблеми: прояви обдарованості у дитячому віці (Л. Коробко, А. Савенков та ін.); особливості роботи з обдарованими дітьми (І. Семенова, Н. Сербіновська, З. Хоменко та ін.); методи діагностики обдарованості учнів (О. Кульчицька, В. Онацький, Н. Шумакова та ін.).

Вчителю початкової школи варто знайти відповіді на важливі питання про те, що таке обдарованість; чим вона зумовлена; які особливості відрізняють обдаровану дитину від звичайної, здібної; які проблеми виникають в обдарованих школярів та як їх вирішувати; які критерії визначення й діагностики обдарованості дитини; як впливає зміст шкільної освіти на розвиток дитячої обдарованості; як соціум та інші фактори впливають на розвиток обдарованості тощо.

Оскільки відсутня цілісна система навчання й виховання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах, педагоги змушені самостійно шукати нові шляхи розвитку їхніх здібностей, таланту. Але різноманітність проявів обдарованості не завжди дозволяє вчителю початкових класів розпізнати, виділити обдаровану дитину з ряду успішних учнів. Тому обдарованість більшості дітей може залишитися потенційною або ж спричинити цілий ряд психологічних проблем самій дитині та оточуючим її дорослим. Крім цього, під час роботи з обдарованими учнями у вчителя початкової школи постійно виникають педагогічні й психологічні труднощі, зумовлені віковою та прихованою обдарованістю, безліччю суперечливих теоретичних підходів і методів, варіативністю сучасної освіти, відсутністю об'єктивних методик виявлення обдарованості у дитячому віці.

Мета статті: на основі вивчення й аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми обдарованості теоретично узагальнити і розкрити методику діагностики обдарованості в молодших школярів.

Основним принципом роботи загальноосвітньої школи В. Онацький визначає виявлення та розкриття у процесі навчання дитячої обдарованості. Дослідник вважає, що реалізації цього принципу сприяє співпраця практичного психолога і вчителя початкової школи [6, с. 34–42]. На його думку, зміст роботи з обдарованими дітьми передбачає вирішення такого завдання: якомога раніше виявляти обдарованість у дитини і максимально сприяти її розвитку.

Процес виявлення обдарованості здійснюється поетапно: спостереження; виявлення психологічного стану дитини шляхом власної оцінки; визначення коефіцієнта розумового розвитку IQ; визначення інтелектуального розвитку шляхом дослідження вербальних здібностей учня; визначення продуктів творчості молодшого школяра; всебічний аналіз конкретних випадків.

Для виявлення обдарованих дітей спочатку варто враховувати відомості, отримані від батьків і педагогів, про високі успіхи малюка в будь-якій діяльності. Можуть бути використані також результати групових тестувань, соціологічних опитувань. Після цього проводиться індивідуальна оцінка творчого потенціалу й особливостей нервово-психічного стану дитини психологом і вчителем початкових класів. З огляду на результати можливе обстеження дітей за допомогою набору *психологічних тестів* залежно від переваги того чи іншого варіанта потенційних можливостей.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури (О. Антошак [1], О. Кульчицька [3; 4], В. Онацький [6; 7] та ін.) дає підстави стверджувати:

– якщо переважає інтелектуальна сфера, то дитина відрізняється гостротою мислення, допитливістю і легко навчається, виявляючи практичну кмітливість. У цих випадках використовуються методики, спрямовані насамперед на визначення базових когнітивних і мовних параметрів (наприклад, методика «Тест структури інтелекту» Амтхауера);

– у дітей, обдарованих у сфері академічних досягнень, найбільш розвинутими можуть бути окремі здібності: мова і література, математика або природознавство. Тому завдання психолога — не тільки визначити рівень загального інтелектуального розвитку школяра, а й оцінити тип мислення (може бути використаний Стенфордський тест досягнень);

– діти із творчим і продуктивним мисленням відрізняються незалежністю, розкутістю поведінки, здатністю продукувати оригінальні ідеї, знаходити нестандартне рішення, винахідливістю. Така творча спрямованість обдарованості передбачає оцінку насамперед їхніх творчих здібностей. Використовуються «фігурна форма тесту творчого мислення Торренса», «Тест віддалених асоціацій» Медника, вербальний тест творчого мислення

«Незвичне використання» І. Аверіної та особистісних характеристик («Особистісний опитник Г. Айзенка», «Характерологічний опитник К. Леонгарда — Н. Шмішека», «Кольоровий тест М. Люшера» і т. ін.);

– учні, які відзначаються контактністю, значною потребою у спілкуванні й лідерстві — ініціативні, мають високі організаторські здібності, впевнено почуваються серед однолітків і дорослих, однолітки завжди обирають їх на головні ролі в іграх і заняттях. У цьому разі допоможуть особистісні методика і соціометрія («Комплексний особистісний соціометричний тест» О. Зварикіна);

– діти, у яких переважають художні здібності, з раннього віку виявляють схильність до малювання або музики, тому психологічне тестування має бути спрямоване на оцінку ступеня емоційної стійкості;

– школярі з високим ступенем психомоторних реакцій, спритності, зі значною фізичною силою, розвитком рухових навичок (біг, стрибки) обдаровані у руховій сфері. Діагностика обдарованості таких дітей проводиться методиками визначення зорово-моторної координації («Тест творчих здібностей у дії та русі» Торренса).

На основі вивчення, аналізу та узагальнення досвіду роботи шкіл м. Хмельницького (№ 1, навчально-виховних комплексів №№ 7, 15, колегіуму, ліцеїв №№ 17, 25, 29) визначено, що діагностика обдарованості учнів здійснюється за такою схемою:

1. Діагностика пізнавальних процесів.
2. Діагностика рівня інтелекту, творчості.
3. Діагностика спрямованості особистості, нахилів, інтересів.

Для діагностики пізнавальних процесів дитини використовуються такі методики: «Коректурних спроб» (визначення об'єму та стійкості уваги); «Червоно-чорна таблиця» (оцінка переключення уваги); методика Мюнстерберга (оцінка вибірковості уваги); «Пам'ять на числа» (оцінка короткочасної зорової пам'яті, її обсягу і точності); «Пам'ять на образи» (оцінка образної пам'яті); методика дослідження активного мислення; «Порівняння понять» (дослідження операцій аналізу і синтезу); Е. Куено «Мовні лабіринти» (оцінка гнучкості мислення). Всі вони дають змогу визначити рівень розвитку пізнавальних процесів — пам'яті, уваги, сприймання, типу мислення, уяви, а також властивості нервової системи, характерні риси особистості.

Оцінюється і прогнозується рівень інтелектуальних, творчих, психомоторних здібностей. Використовуються такі адаптовані психологічні тести інтелекту: методика П. Тюріно «Шахова дошка» (оцінка рівня диференціації інтелектуальної активності); методика визначення інтелектуальної лабільності.

Після проведення психологічних досліджень і виявлення сукупності ознак обдарованості учня перед психологами і вчителями постає завдання створення умов для розвитку творчих здібностей. Серед великої кількості методик діагностування рівня творчості перевага надається вербальній та фігурній формам тестів (фігурна базується на використанні геометричного, проективного матеріалів та практичної роботи з предметами; вербальна передбачає виконання операцій з використанням словникового запасу, завершення та побудови речень). Наприклад:

– «Незавершені фігури» (створення оригінальних завершених фігур із поданих заготовок (всього 10). Кількість виконаних завдань визначає показник швидкості, а міра різноманітності відповідей — гнучкість мислення);

– «Намалюй картинку» (тест, за яким учень має придумати оригінальну картинку з використанням певного елемента. В інструкції вказано, що слід створити такий малюнок, який ніхто більше не може запропонувати, і доповнити так, щоб він став завершеним і цікавим оповіданням);

– «Відтворення ідей» (назвати предмети, які належать до вказаного класу (наприклад, рідини, які горять: гас, спирт, бензин));

– «Використання асоціацій» (написати слова, схожі за значенням із поданим словом);

– «Використання предметів» (перерахувати якнайбільше способів використання кожного предмета);

– «Вираз» (придумати речення з 4 слів, у якому кожне слово починається із вказаної літери);

– «Складання зображення» (сконструювати об'єкти, користуючись набором фігур: коло, прямокутник, трикутник, півколо. Кожну фігуру можна використовувати кілька разів, змінювати розміри, але не можна додавати інші фігури чи лінії).

Отримані результати дають можливість працювати не тільки над гармонійним розвитком кожної дитини, а й розвивати її природну обдарованість, інтелектуальні задатки.

Без діагностики спрямованості особистості, без урахування індивідуальних нахилів до математики, музики, географії тощо не можна спрямувати розвиток якостей, властивостей, які дадуть змогу учню досягти успіхів у подальшому житті. Для вивчення нахилів та інтересів дитини найбільш ефективними вважають такі методики: Хаана і Кафка (анкета з визначення здібностей учнів) «Карта інтересів», Клімова «Визначення нахилів особистості», «Квадрат інтересів», Басса «Визначення спрямованості особистості».

Для вчителя, особливо на початкових етапах знайомства і роботи з класом, найдоступнішим є виявлення здібностей шляхом експертних оцінок. Це методика опосередкованого вимірювання обдарованості особистості, що включає список якостей, властивих обдарованим особистостям. Анкету заповнюють педагоги, батьки (3–4 експерти). Про наявність певної обдарованості можна твердити за збігом високих показників в одному чи кількох описах типу обдарованості.

Ми вважаємо, що головним недоліком використовуваних діагностичних методів (насамперед тестів) є їх орієнтованість на результат. У той же час процесуальна сторона цієї діяльності, яка, власне, і визначає можливість бути обдарованим, залишається поза увагою подібних методик. Виникає запитання: а чи можна і як проникнути в процесуальну сферу здібностей людини, щоб від діагностики відбору (за рівнем досягнень) перейти до діагностики прогнозу й розвитку. Одним із методів, які дають змогу працювати саме з процесуальною сферою здібностей (і взагалі свідомості людини) Ю. Бабаєва визначає навчально-ігрові методи і психологічний тренінг. На її думку, використання навчально-ігрових і тренінгових методів особливо доцільне у процесі вирішення таких завдань: виявлення прихованих здібностей обдарованих дітей і можливостей їхнього розвитку; подолання емоційних, особистісних та інших психологічних бар'єрів, що ускладнюють вияв творчої природи обдарованої дитини; розвиток різних видів обдарованості; професійна й особливо особистісна підготовка педагогів і психологів, які працюють з обдарованими дітьми [2].

Найдоступнішим методом виявлення обдарованих дітей є систематичне спостереження за ними на всіх етапах навчально-виховного процесу. Ознаки, що виявляє спостереження:

1. Обдаровані діти, як правило, дуже активні й завжди чимось зайняті. Вони прагнуть працювати більше за інших або займають себе самі, причому часто справами, які не стосуються безпосередньо уроку. Іноді здається, що активності цих дітей не вистачає на всі предмети. Їм необхідна особлива увага, щоб розвивати хист у заданому напрямку, не примушуючи перенапружуватись і не дозволяючи почуттю незадоволеності перешкодити їхньому прагненню займатися тим, до чого вони схильні.

2. Такі цілі наполегливо прагнуть розв'язувати поставлені перед ними завдання. Цим вони можуть дратувати вчителя, тому що хочуть знати більше. Дитині необхідно надати додаткову літературу.

3. Обдаровані діти хочуть учитись і досягати успіху. Навчання приносить їм задоволення, і вони здобувають знання, не сприймаючи заняття як насилля над собою.

4. Завдяки численним умінням вони здатні краще за інших займатися самостійною діяльністю. Особливо часто це виражається в самостійній роботі з літературою, проведенні експериментів.

5. Такі діти вмiють критично розглядати дійсність і прагнуть проникнути в суть речей і явищ. Вони не задовольняються поверховими поясненнями, навіть якщо ті їм здаються достатніми їхнім ровесникам.

6. Вони ставлять багато запитань і зацікавлені у вичерпній відповіді на них. Урок особливо цікавий тоді, коли використовується дослідницький метод.

7. Завдяки роботі із засобами масової інформації обдаровані діти вмiють швидко вирізнити найголовнішу інформацію, самостійно знайти потрібне джерело. Більше, ніж інші, вони зацікавлені в самостійному здобутті знань.

8. Порівняно зі своїми ровесниками такі діти краще вмiють розкривати зв'язки між явищем і змістом, індуктивно й дедуктивно мислити, маніпулювати логічними операціями, узагальнювати.

9. Багато з них ставлять перед собою завдання, виконання яких потребує чимало часу. Такі завдання спрямовані на застосування здібностей у професійній діяльності, досягнення високих результатів.

Як зауважує В. Онацький, значення спостереження у виявленні дитячої обдарованості надзвичайно важливе, адже об'єктом вивчення виступає дитина, здатна до активного самовираження. З цією метою варто виявити те поєднання психологічних властивостей, яке притаманне саме їй, тобто потрібна цілісна характеристика, яку можна одержати шляхом різнобічних спостережень. Ці спостереження можна проводити, коли дитина грається, навчається, тобто в таких умовах, які є для неї природними [7, с. 23]. Якість проведених спостережень залежить від спостережливості — здатності помічати суттєві, характерні, а часто й малопомітні властивості предметів і явищ. Без розвитку цієї якості неможливе ефективне виконання дослідницької діяльності.

Для дослідження різних аспектів структури обдарованої особистості можна скористатися біографічним методом, який є специфічним засобом дослідження життєвого шляху особистості. Комбінування біографічного методу з елементами якісного підходу та застосуванням принципів аналізу й інтерпретації отриманих результатів, які більше розроблені у кількісних методиках, допоможе скласти повну картину явища і дати відповідь на багато запитань, які постають у вивченні обдарованості. Тому особливу увагу в дослідженні обдарованої особистості молодшого школяра слід приділити його ранньому та дошкільному дитинству, його розвитку, що можливе лише при зверненні до біографії дитини.

На основі вивчення й аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження теоретично узагальнено і розкрито один із шляхів виявлення обдарованості — діагностику цієї якості у дітей молодшого шкільного віку. Визначено діагностичні методи для виявлення обдарованості у молодших школярів: тестування, спостереження, біографічний метод, аналіз робіт дітей, опитування. Подано методики, які можна використовувати для діагностики обдарованості учнів у початковій школі, зокрема для діагностики пізнавальних процесів, рівня інтелекту, творчості та спрямованості особистості, нахилів, інтересів тощо.

Цілком природно, що стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми виявлення обдарованості дітей молодшого шкільного віку. Подальшої уваги потребують дослідження особливостей прояву обдарованості у дітей цього віку; ролі соціального середовища у виявленні та розвитку обдарованості учнів початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антошак О. Розуміння — розум — творчість / О. Антошак, І. Ганжала, Н. Ніколаско. — К.: вид. дім «Шкільний світ»: вид. Л. Галіцина, 2006. — 112 с.
2. Бабаєва Ю. Д. Психологический тренинг для выявления одарённости / Ю. Д. Бабаева. — М.: Педагогика, 1997. — 278 с.
3. Кульчицька О. І. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. — 2007. — № 1. — С. 42–44.
4. Кульчицька О. І. Методика діагностики інтелектуальної обдарованості / О. І. Кульчицька // Обдарована дитина. — 2007. — № 1. — С. 39–41.

5. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Вопросы психологии. — 1994. — № 5. — С. 85–95.
6. Онацький В. М. Всі діти обдаровані / В. М. Онацький // Обдарована дитина. — 2001. — № 6. — С. 34–42.
7. Онацький В. М. Спостереження як метод діагностики обдарованості / В. М. Онацький // Обдарована дитина. — 2006. — № 5. — С. 22–30.

УДК 37.015.3+159.922.7

Оксана КОРМИЛО

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЯК СУБ'ЄКТА УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті актуалізується проблема становлення особистості молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності. Розгляд молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності здійснюється у межах концептуального підходу, розробленого З. Карпенко, за яким суб'єктність є способом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень.

В статье рассматривается проблема становления личности младшего школьника как субъекта учебной деятельности. Младший школьник как субъект учебной деятельности анализируется в контексте концептуального подхода, разработанного З. Карпенко, где субъектность — это способ реализации человеком своего духовного потенциала, что представляет его врожденную способность к саморазвитию и самоопределению в пространстве мотивационно-ценностных отношений.

The article is actualized the issue of identity as a subject of primary school pupils learning activity. Review of primary school pupils as a subject of learning activity carried out within the conceptual approach developed by Z. Karpenko, in which subjectivity is the way for human to realize his spiritual potential, which represents its inherent ability to self-determination in the space of motivational-valuele relationships.

В умовах особистісно орієнтованого навчання актуалізується проблема створення умов для саморозвитку школярів, формування в них бажання та вміння вчитися, тобто забезпечення суб'єктності цього процесу.

У сучасній психолого-педагогічній науці принцип суб'єктності виступає тією гносеологічною підвалиною, яка дає змогу виокремити різні онтологічні площини буття людини. Проблема суб'єктності стала предметом спеціального вивчення в психології особистості, де здійснюється активний пошук загальних і відмінних особливостей людини як особистості і суб'єкта в історичному процесі (К. Альбуханова-Славська, Б. Ананьєв, М. Боришевський, А. Брушлинський, З. Карпенко, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Петровський, В. Сафін, В. Татенко та ін.).

Мета статті полягає у розкритті теоретичних основ процесу становлення молодшого школяра як суб'єкта учбової діяльності.

Учбова діяльність — це онтогенетично перша цілеспрямована діяльність, у якій стосунки між людьми визначені соціальними нормами. Тому вона стає основою для розвитку суб'єкта діяльності [4, с. 61]. Ставлення до себе, до світу, до суспільства, до інших людей формується в основному в учбовій діяльності молодшого школяра, але важливо те, що ці стосунки реалізуються через неї як ставлення до змісту, методів навчання, вчителя, класу, школи і т. ін. А тому зазначена проблема набуває значущості, оскільки вчитель є тим «поводирем», який допомагає дитині активно включитися у процес учіння.

Огляд теоретичних визначень психологічного та педагогічного змісту особистості засвідчує існування різних підходів щодо проблеми суб'єкта діяльності. Зокрема, Б. Ананьєв особистість розуміє як суб'єкт діяльності. Ці два поняття, за твердженням ученого, не тотожні, а збіг особистості і суб'єкта є відносним навіть при максимальному зближенні їх властивостей, оскільки суб'єкт характеризується сукупністю діяльностей і мірою їх продуктивності, а особистість характеризується сукупністю суспільних відношень